

szabadulás másnapján nagy energiával fogtak hozzá az élet demokratikus átalakításához.

Erdei Ferenc a felszabadulás után az országos politika küzdőterén szolgálta a parasztság felszabadulásának ügyét, de Makóval és parasztságával mindvégig megtartotta kapcsolatát. 1944. október végén öccsével a fronton keresztül hazatértek Szegedre, illetve Makóra, ahol újjáalakították a régi hagymaszövetkezetet, amely meg is kezdte működését. Erdei Ferenc, mint a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője, nagy részt vállalt a népi demokratikus átalakulásért folytatott küzdelemben. A parasztság nagy sorsfordulói, a földosztás és a mezőgazdaság szocialista átszervezése történelmi feladatainak megvalósításában fontos szerepet töltött be.

Mindvégig figyelemmel kísérte a makói parasztság helyzetének alakulását és a város mezőgazdaságának, tsz-ei fejlesztésének munkájában tevőlegesen is részt vett. Legutolsó művében, a Város és vidékben megszívlelendő tanáccsal szolgált a makói szövetkezeteknek gazdálkodásuk fejlesztéséhez: „Az előrehaladás útja nyilvánvaló: a közös nagygazdaságokban korszerű, ipari jellegű üzemeket kell megszervezni minden olyan ágazatban, ami az itteni körülmények között, s az általános technikai fejlődés feltételei mellett lehetséges. Egy-egy szövetkezet további fellendülése azon múlik, hogy a maga keretei között vagy közös vállalkozásban sikerrel tud-e ilyeneket létrehozni és kifejleszteni. Emellett azonban a hagyományos művelési módok és azok szerényebb fejlesztése nem nélkülözhető, s ezekkel együtt... a háztáji gazdaság fenntartása, sőt itt-ott fejlesztése sem. Éppen a legfőbb termékekben, a hagymában és az állattenyésztésben kell tudni ezt a két ellentétes elemet összhangba hozni, mert a következő időszakban ez az előrehaladás törvénye.”

JEGYZETEK

1. Erdei Ferenc: Szövetkezeti Napló. 1937—1945. Erdei Ferenc: Válogatott írásai és beszédei. Kossuth Könyvkiadó. 1973. 13—14. old.
2. Uo. 14. old.
3. Erdei Ferenc: A pfalzi hagymatermelés. Makói Ujság. 1936. január 23., 24.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

„A nagy emberi érdekekkel próbáltam azonosítani magamat”

ERDEI FERENC IRODALOMSZEMLÉLETÉRŐL

I.

A hatvanéves Németh László *Ha most lennék fiatal* című vallomásában mondja el, hogy fiatal korában saját véleményének a másokétól való éles elhatárolására törekedett, ebben látta az író dolgát, az egyéni gondolkodás kikristályosításának nagy lehetőségét, de ha ma lenne fiatal, akkor inkább az „élettel, az életben újtjukat kereső nagy emberi érdekekkel” próbálná azonosítani magát. Tíz évvel később, a hetvenéves Németh Lászlóról szólva az akkor hatvanéves Erdei Ferenc saját pályájára tekintve — szinte minden szenvedéséért, megpróbáltatásáért is kárpótlást találva — a maga vonatkozásában megelégedéssel tehetné ténymegállapítónak Németh

László feltételes módban fogalmazott gondolatát. Úgy érzi, az ő életének éppen az a nyitja, amit Németh László későn és nosztalgikusan ismert fel. A Németh László-i késői felismerés megvalósulását látja a saját pályáján kezdettől fogva. A „legnagyobb emberi érdek képviselőjében” ő már gyermekfejjel a munkásmozgalom szocializmusát ismerte fel, s elepte minden cselekedetével ehhez kapcsolódott, ezzel azonosult, mégis a „más szempontú hozzájárulás igényével, illetőleg érzetével”. Erdei önértelmezésében a nagy emberi érdekek nem emésztek el, nem szívják föl magukba az egyéniséget, hanem éppen az egyéniség külön értékei révén gazdagodnak. Ez akkor is nagy eredmény, ha az egyéniség illeszkedése sokszor nehéz, konfliktusokkal terhes vagy nem eléggé méltányolt.

Erdei Ferenc vallomások alkatú tudós közgazdász volt, ezért könnyen kiolvasható műveiből a „más szempontú hozzájárulás” mibenléte. Ennek pedig az a lényege, hogy ő elsősorban közgazda és parasztpolitikus volt, legfontosabb emberi és tudósi feladatának a parasztság felszabadítását, történelmi átalakítását, illetve átalakulásának segítését tartotta. Ez jelentete az ő leginkább egyéni színetét a munkásmozgalom szocializmusában. Németh Lászlóval való első találkozására emlékezve írja, hogy Németh egy rövid beszélgetés után teljesen leleplezte az ő minden titkát: „valódi paraszt, akinek elszakíthatatlan lehorgonyozása Makó, a hagyma és a hagymások, mesterségénél fogva közgazda és szociológus, ki azonban tevékenységében nem tud megmaradni a szakma korlátai között, hanem az irodalom és a politika tágasabb szemhatára felé kapadozik”. Ennek az egyéniségnek az azonosulása a munkásosztály törekvéseivel, kivételes értéket jelentett a munkásmozgalom számára szempontjainak egyediségével. Más módon, de ugyancsak alapvető fontosságú az ő részvétele az irodalomban is, mert művészet szemlélete is a különösség többlettudásával, egyéni szempontjaival, a közgazdász és politikus ítélete miatt figyelemreméltó. A művészet öntörvényű világát egy művész belső látásával és egy közgazdász közösségi szemléletével egyszerre vizsgálja. Ily módon a művészet szemléletbe fokozottan beleviszi a társadalmi szempontot, a közösség boldogulásának a gondja izgatja elsősorban, nem a steril művészi vívmány. Irodalmi, művészeti és kulturális tárgyú írásai rendkívül találó címet kaptak az impozáns életmű-sorozatban: *Művekkel élő társadalom*. Tanulmányok, emlékezések, napló, kritikák, ismertetések, vitairatok, jegyzetek, rádió-előadások, interjúk, felszólalások, lírai vallomások, szociográfikus helyzetképek — vallanak ebben a kötetben arról, hogy miképpen segíti a művészet a társadalmat, melyek a társadalom számára nélkülözhetetlen felismerései a művészetnek, s arról is, hogyan kell-kellene a művekkel élnie a társadalomnak.

Erdei Ferenc írósága külön tanulmány tárgya, hiszen a népi irodalom vonzáskörében vált ismertté, a falukutató mozgalom remekművei közé tartozik a *Futóhomok*, első jelentős műve, így pályájának nyitánya írói jellegű. Az írói látásmód több művében tettenérhető később is, a *Parasztokat* maga is „rendszerbe foglalt vallomás”-nak nevezte. Erdei Sándor alapos tanulmánya sok hasonló példát idéz. Ezekből is kitetszik az, amit Czine Mihály összegezve megállapít a *Forrás* Erdei Ferencről szóló különszámában: Erdei Ferenc munkásságában szépirodalmi értelemben a legelső és a legutolsó korszaka mutatja a legteljesebb értékeket. Az utolsó nagy mű, a *Város és vidéke* ilyen értelemben is összegző jellegű. Mégis, ahogy távolodik időben Erdei Ferenc a népi írói hőskortól, a Márciusi Front időszakától, egyre gyakrabban hangoztatja, hogy ő nem író, sem szépirodalmi, sem teoretikus értelemben, az irodalomhoz — mesterségénél fogva — mint társadalmi jelenséghez szól hozzá. Más helyen maga is megvallja, hogy élete nehéz pillanataiban sokszor ír verseket, vallomásokat. A kötetet egyik záró írása, a *Lírai földrajz* pedig egyenesen az íróiségtől való búcsúzás ellenpéldája. A tiszai rétről írja: „Szépsége titka, hogy itt látni lehet a végtelent. A végtelen elvontan ott van mindenütt, szívben, fejben, de mindig mint megfoghatatlan, mint ellenpélda annak, ami kötött, korlátozott, s fájoan jó érzés mindennel szemben, ami köt, lenyűgöz, béklyóban tart. Az a csodája ennek a tájnak, hogy amit az ember megfoghatatlanul a szívében hord a végtelenről, azt itt égben, színben, térben érzékletesen látja két tulajdon szemével.” Az ilyen vallomá-

sok „kiszakadnak” belőle, szinte akarata ellenére. A benne bujkáló szépirodalom, melyet a tudomány és politika háttérbe szorított, elő-előtör a szakmai tudományjellegű művekben is, gazdagítva azok kifejezését, világlátását. Hiába mondott le érezhető nosztalgiával az íróságról, más feladatainak engedve — irodalomról szóló írásai ezt a választást is megmagyarázzák közvetett módon —, teoretikus igényű írásaiban is megfogalmazódik az, hogy a *Város és vidéke* megalkotója írónak tartotta magát: a szociográfiáról ilyen értelemben beszél. Másrészt: mennyire jellegzetesen írói Erdeiben a szülőföld tájaihoz való közvetlen ragaszkodás, mennyire nem a tudomány jellegzetessége az a nemes lokalpatriotizmus, amellyel ő Makóhoz és környékéhez kötődik. Reális szociológiai tudása és szinte költői víziója van erről a tájról. A közgazdász és az író egyszerre nézi a világot, ez egyrészt otthonos belső ismereteket, másrészt a külső szemlélő objektivitását biztosítja. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Erdei Ferenc — saját ismereteinek arányai szerint — természetesen a közgazdaság tudományában tekintette magát szakembernek, s nem az irodalomban. Ez a megkülönböztetés annyiban jogos az irodalom vonatkozásában, hogy irodalomszemléletének sajátos értékei ebből jönnek: elsősorban azokat a társadalmi jelenségeket elemzi, amelyek az irodalmi műveket motiválták, s amelyek a művekben tükröződnek, vagy arra figyel, hogy a művek mivel tudják kiegészíteni a tudománynak a valóságról alkotott képét. Irodalomszemléletének eredetisége, sajátossága is ebben van, nem pedig a szűkebb értelemben vett művészi értékek elemzésében. A művészi tökélytel csak abban a vonatkozásban törődik, hogy a nagy mű által közvetített társadalmi igazságok nagyobb hatásúak és mélyebb érvényűek.

Mindezeket figyelembe kell vennünk Erdei Ferenc irodalomszemléletének vizsgálatakor, hogy ne támasszunk vele szemben olyan igényeket, melyek kielégítésére nem is vállalkozott, nem is szándékozott vállalkozni. Őt annyira lekötötte saját határtalan szakterülete, hogy a művészetre is elsősorban hivatása még eredményesebb művelése érdekében figyelt. Meggyőződése volt, hogy van a valóságismeretnek olyan jelentős tartománya, melyet a tudósok is csak a művészet segítségével vehetnek birtokukba. Mivel már gyermekfővel azonosította magát a szocializmus eszméivel, pályáján irodalomszemléleti vonatkozásban nem találunk jelentős fordulókat, inkább a fokozatos szemléleti tágulás, nyitottabbá válás jellemzi, az alapdogmákban lényegében mindvégig azonos az álláspontja. A változás inkább politikai természetű, amennyiben a parasztság szerepéről a munkás-paraszt szövetségre, a munkásosztály vezető szerepére kerül írásaiban a hangsúly.

II.

Határozottan társadalomcentrikus irodalomszemlélete az „elefántcsonttorony” művészetet a „befalazottságába beletörődő szellem” önkielégítésének tartja. A kifejezésének ez a drasztikussága is azt a felpártoló odaadást jelöli, amellyel a népért felelős irodalom ügyét nézi. Megítélése szerint a harmincas évek végén az irodalom előtte jár a politikának, az irodalom érleli és fogalmazza azokat az eszméket, amelyeknek történelemformálónak kell lenniük. Az irodalom „a társadalmunk sorsáért való felelős gondolkodás, töprengés és lázas útkeresés hajléka”. Ebben az értelmezésben az irodalom a társadalmi erők kohója, az irodalomban formálódó társadalmi eszmék politikai bázisra tehetnek szert. Az irodalmat azonban sohasem keveri össze a politikával. Ugyancsak 1937-ben világosan megfogalmazza, hogy „a szabadság megépítéséhez politikai út vezet, valóságos szabadságot csak hatalmi tényezők képesek kiharcolni”. Számára természetesen a politikai szabadság az alapvető kérdés, ezért már 1937-ben is abból a szempontból ítéli meg a szociográfiai irodalmat, hogy a munkás-paraszt politika szempontjából milyen eredményeket hozott. S ebben a vonatkozásban abban jelöli meg az eredményt, hogy a szociográfiai irodalom remekei a maguk hősi bátorságával felkeltették az olyan emberek érdeklődését — s közelebb hozták egymáshoz őket — akikre szükség lesz a politikai harcban. Az irodalom vájja a medret a politikai mozgalom számára, de a politikai cselekvés nem

korlátozódhat az irodalom területére, mert ez a biztos vereséggel egyenlő. Ezért a politikai igényű íróegyeniségeknek is ki kell lépniük az irodalom fedezékéből, s minden erővel arra kell irányulniuk, hogy az ország demokratikus átalakulását célzó törekvések a maguk politikai útjára találjanak.

Köztudott, hogy éppen ez nem sikerült, s tragikus következményekkel is járt. Így csak elménk játszhat el a gondolattal: mennyire más lett volna a magyarság újabb történelme, s mennyivel könnyebb, zökkenőmentesebb lett volna a szocializmus építése Magyarországon, ha akkor Erdei Ferenc oly világosan látott elgondolása meghatározó politikai erővé tud növekedni. Így azonban inkább azon merenghetünk el, hogy Erdei milyen világosan látta a történelmi helyzetet, s ennek ellenére mennyire tehetetlen volt benne. Éleslátással akarta távoltartani az írókat a politikai balek, az illúzióépítő szerepétől, midőn óvta őket attól, hogy a nagyobb szabadság illúzióját építsék. Arra ösztönözte őket, hogy éljenek az adott minimális szabadságukkal, legyenek politikusok, s ne illúziókat építsenek, hanem „politikai mozgalmat erősítsenek”. Világosan látta a legnagyobb veszélyt, a közös törekvéseket szétszűrlő csapdát is: „Arról pedig különösen le kell mondani minden történelmi igény-nyel gondolkodó embernek Magyarországon, akár író az illető, akár nem, hogy a hatalmi tényezőket nyerje meg politikai tervének, hogy fölébressze azoknak a lelkiismeretét, akiknek ilyesfajta lelkiismerete nemcsak hogy nincsen, de nem is lehet.”

Sokat foglalkozott az irodalom és politika viszonyával a harmincas évek végén, leginkább behatóan természetesen 1937—38-ban, amikor ezt a kérdést a történelem legélesebben vetette fel. Elhatárolta egymástól ezt a két tudatformát, de érzékenyen elemezte a közös indítékokat, a közös célt, s az ennek elérése érdekében vállalható feladatokat. Úgy ítéli meg a helyzetet, hogy az irodalom megtette a kötelességét, sőt azon túl politikai feladatokat is magára vállalt a harmincas évek közepén. Az irodalom szerepe azonban nem lehet a közvetlen politika, az irodalom a politika előkészítője, terepfelverője lehet. Feltárhatja a politikai megoldást követelő valóságot, de az irodalom nem tudja azt megváltoztatni: „Sehol nincs megírva, hogy e művek útját politikai mozgalom fogja követni, de ezerszer jaj, ha nem követi majd.” — írja 1938 karácsonyán.

Az irodalmi művekben elsősorban a valóságfeltáró érték foglalkoztatja. Sinka István költészetének értékét is abban jelöli meg, hogy „a költői kifejezés pontos társadalmi valóságot elevenít meg”, Tolnai Lajos művének dokumentumértéke kárpótolja őt az esztétikai fogyatékoságért. Nem téveszti el a mértéket: kimondja, hogy Tolnai nem nagy író, de Erdeit az úri rend bomlásáról hozott „hiteles adalékok” érdeklik s nem az esztétikai tökély. A társadalmismeret szempontjából nagyon fontos számára az irodalom, a nemesség életéről való „jogi tudomás” semmitmondó jellemzése ennek a világnak, az „író elevenítése kell hozzá, hogy teljes valóság képeiben el lehessen képzelni”. Ez az irodalomban, képekben megteremtett másfajta érzékelés többlete, intenzitása azért foglalkoztatja a tudós és politikus Erdeit, mert az írói ábrázolás révén egyszerűsít teljesebb lesz a valóságkép, másrészt a nagy közönység számára is intenzív, tudatosított élményként társadalmisítja a valóságismeretet. Eppen ezért számára döntő kritérium a valóságkép hitelessége, pontossága, társadalmi igazsága. Korábban ezt olyan szűkösön, szigorúan értelmezi, hogy a magyar irodalom parasztábrázolását egészében elutasítja, mert úgy véli, hogy a magyar irodalom a parasztokat kuriózumként kezeli, „egzotikus mivultukban” szemléli. Ezzel a váddal illeti Móriczot is, mindenkit, még Veres Pétert és Szabó Pált is. Csak később látja meg és értékeli az egyedi ábrázolás mögött föltáruló egyetemességet, általánosabb érvényt, az emberi létezés teljességérzetét. Azt az összetett, jelenbeli életet és történelmi létezést egybefogó távlatos ábrázolást, amelyben a megjelenített mai ember egyben a „sok évezreden keresztül formálódott emberi-társadalmi létezés meggyötört, de egyben kiművelt formája is”. Azt a végtelenséget, melyet a tiszaréti táj éreztetett meg vele a *Lírai földrész* tanulsága szerint, társadalmi vonatkozásban az irodalomban fedezi fel: az olyan művekben, amelyek nem mondanak ki mindent, hanem az ábrázolás ökonómiájával távlatot nyitnak a rejtőzködőbb rétegek felé.

Nyilvánvalóan azért érzékelt egzotikusnak a magyar parasztabrázólást, mert a társadalomtudós szemével és a politikus türelmetlenségével kereste benne az általánost, a — tudomány követelményét tehát — politikailag megragadhatót. Később felismerte, hogy amit ő egzotikumnak ítélt, az legtöbb esetben nem más, mint az általános emberi vonásokkal szembe nem állítható és azoktól el nem választható egyéni jellemvonás.

Művészetsszemléletének a tágulása lényegében a hatvanas években történt meg. Nézeteiben ekkor kerül egyensúlyba a művészet öntörvénye és társadalmi hivatása. A megismerési folyamatban továbbra is különös és kiemelkedő szerepet tulajdonít az irodalomnak, de tágasabban értelmezi a művészi jelenségeket. A *Rejtvény és irodalom* című vitához írt hozzászólásában a művészi visszatükrözés összetettsége, sajátos törvényeinek tisztelete mellett foglal állást. Nem a közvetlen valóságot kéri számon a művészetben, hanem a hiteles tendenciákat. Mindegy, hogy Don Quijote vagy Ludas Matyi konkrét történelmi személyiségek voltak-e, az a fontos, hogy „a képzelt ellenfél elleni harc vagy a ténylegesen elszenvedett sérelemért való visszaverés mindnyájunk emberi törvénye”. Hangsúlyozza, hogy az irodalmon nem lehet számonkérni mindig a tudományszerűen világos és tiszta valóságképet, hiszen az „irodalomban egybekeveredik a tudomány, a vallás, a politika és a valóság tükrözésének a varázslata”, s ezzel az összetettséggel ad új valóságismeretet. Különösen világosan, szinte kategorikusan fejt ki nézeteit *A Valóság tíz évéhez* című cikkében. Árnyaltan különíti el egymástól a politikus és a tudományos közelítésmódot, valamint az irodalmi szemléletet. Az irodalmi szemlélet más jellegű, mint a világos elvek szerinti funkcionáló két másik nézet. Az irodalom „megítélést, szándékot, helyeslést és tiltakozást egyszerre tükröz”, szubjektivitásával keresztezi a tudományosan feltárt valóságképet vagy a politikusan szándékolt hatást, de ez az ütközés egészséges politikai légkörben egy nagyobb egységen belül a fejlődés fontos tényezőjeként működik. Lényegében a tudomány, politika és irodalom olyan dialektikus együttműködéséről van itt szó, melyen belül az ellentmondásoknak termékenyítő szerepük van vagy lehet a társadalom fejlődésére nézve.

Erdei Ferenc kortársai közül három zsenit tart számon — Adyt, Bartókot és Lenint — akikhez mindig segítségért fordul. Lenin természetszerűleg a politikus és tudós Erdeit ösztönözte, a történelmi perspektívában való gondolkodását alapozta meg. Ady nemzeti jellegével, megtámadhatatlan patriotizmusával, a nemzeti történelem zseniális tudatával, egyéniségének gazdagságával nyűgözi le. Adynak a magyar történelem „családi ügy”, a történelmet „mint az összetartozó nép sorsát élte át és kegyetlenül tette fel a kérdést, hogy mi lesz vele”. Ady halálának ötvenedik évfordulóján írta Erdi: „Korunk költője, aki egész létünkről fed fel titkokat: az emberben, a népben és az életben való hitünkről, vérről és aranyról, idilli szépségekről és apokaliptikus borzalmakról, két szóval: az életről és a halálról.” 1969-ben, amikor ezt a vallomást teszi, már nagyon is jól érti Erdi Veres Péter nemzeti gondjait, s a maga gondolkodásában is egyre gyakrabban foglalkozik a nemzeti tudat kérdéseivel, a magyarság mibenlétével és nemzeti feladataival. Mód Aladár könyvéhez fűzött reflexiójában fejt ki, hogy a nemzeti és az egyetemes — nézete szerint — a szubjektív és az objektív viszonyának felel meg: „A társadalom és a történelem objektív törvényei uralkodnak a világon, de az adott lét minden nép számára »sors és felelősség«, s nemzeti tudat a társadalmi és történelmi valóságának a szubjektív oldala.” A marxizusból táplálkozó tudatos szocialista hazafiságnak éppen abban van legfőbb ereje, hogy nem áll szemben az egyetemességgel, az objektív törvényszerűségekkel, hanem azok szubjektív oldala. „Ez különbözteti meg a mi hazafiságunkat a sovíniszta nacionalizmustól. És ez a megkülönböztetés életbe vágó fontosságú éppen most, amikor szocialista országokban is vannak olyan irányzatok, amelyek lényegében szembefordulnak a szocialista nemzetköziség objektív törvényével.” Abban, hogy Erdi szemléletében a nemzeti kérdés, a nemzeti tudat és a hazafiság problémája ilyen fontos helyre kerül, nagy szerepe van az irodalomnak, elsősorban Adynak és Veres Péternek. A nemzetinek és az egyetemesnek, a nemzetinek és a

nemzetközinek a dialektikus értelmezéséhez is fontos ösztönzéseket kap a művészet-től. Legnagyobb művészeink éppen arra mutattak művészi érvényű példát neki, amit a marxista elméletből tudott: a nemzeti és nemzetközi dialektikus, történelmi és perspektivikus összefüggésére.

Bartók művészetében az ősinek és modernnek, a múltnak és a jövőnek, a paraszti és az urbánus világnak a nagy szintetizálását értékeli, de Bartók eme közismert jellegzetességét a modern kor legfontosabb emberi kérdésének erőterébe állítja, s a technikai forradalom és az urbanizáció előrehaladásának idején a „humánumon belüli” megoldások követendő mintájaként értelmezi, tehát a kulturált világ egyfajta modelljeként szemléli. Bartók géniuszában látja a „sors föloldásának” lehetőségét, perspektíváját a harmadik világ számára is.

Erdei Ferenc társadalom- és művészetszemléletének korszerűségét tágassága és történeti nézőpontja biztosítja. A szocialista kultúra jeléne és jövője szempontjából rendkívül fontosnak tartja a nemzeti hagyományok helyes értelmezését. Ezért száll szemlélettágító szándékkal vitába Molnár Eriknek a hazafias-nemzeti ideológiáról kifejtett nézeteivel. A nemzeti történelem folytonosságát vallja a szocializmus viszonyai között is, a szocialista nemzeti közösségi tudatnak pedig fontos része a nemzeti történelem szemlélete, a hagyományok összetett és korszerű értelmezése. Ezt maga Erdei a legkülönbözőbb területeken példaadóan gyakorolja. A népdal mai értelméről beszél a *Röpülj, páva!* népdalverseny televíziós bevezetőjében, s a népdalt mint a történelem és a hagyományok legtömörebb értékösszegzőjeként elemzi, s a technika eluralkodásának korszakában a „természethez kötött és egymás közt nyíltabb emberi sors” felidézője gyanánt tartja létfontosságúnak a mai ember számára. Korszerűség, modern technikai civilizáció és humánus, melegebb emberi tartalmak társítása Erdei eszménye bizonyosságul annak is, hogy valóban komolyan veszi a bartóki modellt.

A hagyományok korszerű asszimilálása és a mai igényeknek megfelelő új látásmód, új formák kialakítása egyszerre izgatja. Az idő őt igazolta abban a vonatkozásban is, hogy az irodalmi szociográfiának nagy jövőt jósolt már 1964-ben. Az irodalmi szociográfiában egy önálló prózai műfaj „széles és nagy perspektíváját” látta meg, a modern világkép kifejezésére fölöttébb alkalmasnak tartotta. Többször kifejtette, hogy a modern művészetnek a mai, sokrétű és bonyolult világkép kifejezésére megfelelő formát kell találnia, s a szociográfia az eszközök bőséges felhasználásával alkalmas arra, hogy ennek az összetettségnek adekvát formájává legyen, mert „az absztrakciónak és a konkrét jelenítésnek, a tömörítő elvonásnak és az egyszerű dokumentálásnak olyan lehetőségeit rejtja, ami a hagyományos tiszta műfajokban nem áll rendelkezésre”. Azóta bizonyosodott, hogy a magyar próza megújulásának egyik útja a szociográfikus természetű, valóságghú élményirodalom lett. A korszerűség és egyetemesség követelményének állandó hangoztatása, elemzése emeli általános érdekűvé Erdeinek azokat az írásait, amelyek látszólag lokális érdekeltsgűek. Különösen a vásárhelyi festészettel kapcsolatban fejt ki több ízben azt a követelményt, hogy a művészet nem maradhat kívül korunk nagy társadalmi-politikai irányzatain és technikai vívmányain, az új világkép megjelenítése döntő vonása kell hogy legyen a szocializmus művészetének.

III.

Köztudott, hogy Erdei Ferenc a népi írói mozgalom balszárnyának volt egyik legnagyobb formátumú képviselője, de az már kevésbé ismert — a vonatkozó szakirodalom sem kamatoztatja eléggé —, hogy milyen gazdag és árnyalt képet rajzol írásaiban a népi írói mozgalomról, s milyen figyelemreméltó észrevételeket tesz egész pályája folyamán a mozgalomról s annak egyes képviselőiről. Ha igazabb és összetettebb képet akarunk kapni a népi írói mozgalomról, fokozottabban kell figyelnünk Erdei Ferenc elemzéseire. Nem véletlen az, hogy a munkásmozgalom történelmi feladatát és jelentőségét korán felismerő marxista Erdei sohasem tagadta

meg a népi írőkkel való közösségét, hanem minden alkalmat megragadott arra, hogy tisztábbá, elfogulatlanabbá tegye a róluk alkotott képet. Ez a törekvés végigkíséri pályáját. Előbb szinkronban, majd történelmi visszatekintésben a mozgalom elemzése, később az egyes életművek összegző áttekintése, értékelése jelenti a konkrét alkalmat erre. Irodalomszemléletének a politika és irodalom viszonyát elemző része teljes egészében a népi írói mozgalom vizsgálatára épül. Erdei a Márciusi Frontnak egyik vezéregyénisége volt, s miként erre Huszár Tibor rámutat, már ekkor leszámolt „a parasztszág illúziójával” és a faluromantikával egyaránt, „a városiasodó, a paraszti népből kitörő parasztra figyelt, és a mozgalomban nem azokat az erőket és megfontolásokat és törekvéseket támogatta, amelyek konzerválni akarták a paraszti létet”. Már 1937-ben világosan megfogalmazta, hogy irodalomnál többre van szükség: politikára. 1941-ben azt elemzi, hogy miért nem jutott idáig a mozgalom, miért maradt „irodalmi törvények szerint élő politikai hangulat”, „szellemi mozgalom”. a tetőzésekor, a Márciusi Front idején is. Ennek okát abban látja, hogy a mozgalom írói jellegű volt, „megsemmisítő többségben” voltak benne az írók, akik alkatuk, műfajuk, társadalmi hovatartozásuk és eredetük szerint rendkívül különbözőek voltak, s csak a hőskor hangulata fogta őket össze egy rövid időre. „Különböző emberek, különböző társadalmi osztályok törekvései és különböző politikai tendenciák találkoztak, s ezek egy történelmi hangulatban, egy mozgalom áramlásában egyesültek.” De a politikai gondolkodás közös elemeiként csak a parasztsággal érzett szolidaritás és az erős társadalomkritika jelölhető meg. A konkrét feladatokat mindenki íróilag és másképpen látta. A politikai hangulatot az írók idézték fel valószínűleg munkásságukkal, s ez a közösen fölídeztet politikai hangulat fogta őket egységbe, de gondolkodásuknak azok a politikai elemei, amelyek politikai mozgalom kibontakoztatására is képessé tették volna őket, annyira általánosak, keretjellegűek voltak, hogy nem lehetett politikai programot fogalmazni belőlük. Így következett be a gyors széthullás: az általános elvekből a konkrét megvalósítás reménye már sokfelé vezetett. „Mindenféle politikai irányhoz került közülünk, miután az egy politikai eszmét nem teremtettük meg” — állapítja meg rezignáltan és tárgyilagosan a Kelet Népében 1941-ben. Valóban drámai az az önvallomás — Huszár Tibor utal erre —, melyben Erdei, a Márciusi Front politikusa azzal magyarázza a mozgalom megrekedését az irodalomban, hogy a Márciusi Front idején nem volt egyetlen olyan politikus sem tagjainak sorában, aki „ösztönrel és ítélőképességgel ismeri a politikai cselekvés elemeit” és cselekvőképes egyéniség lett volna, alkalmas arra, hogy politikai mozgalommá növecsse, erősítse az irodalmi törekvéseket. Nyilvánvaló, hogy Erdeinek ezeket az ítéleteit erősen befolyásolta Révai 1938-as elemzése, s általában a harmincas évek végén fölerősödött marxista tájékozódása. A mozgalom későbbi megítélése szempontjából is fontos ez a vallomása, hiszen már ekkor hangsúlyozza, hogy a népi írőknek csak azokban a műveiben van igazi közösség, amelyeket — s ezek a mozgalmat messze túlélő, jelentős alkotások — az összetartozás korszakában írtak. A rövid hőskor utáni időszakban éppúgy szétváltak a pályák, mint ahogy a hőskorhoz is különféle irányokból érkeztek. Nem lehet tehát ezeket a pályákat a későbbi időszakra nézve is egy bugyorba rakni, nem lehet közös mértéket alkalmazni. Az ilyen törekvés „tökéletesen történelmi érvény nélkül” való.

Mindez azonban nem ütközik azzal az először Révai által megfogalmazott, majd később Lukács György révén is hitelesített megállapítással, hogy a népi írói mozgalom a legnagyobb jelentőségű irodalmi eseménye az ellenforradalmi korszaknak. Erdei Ferenc főbb vonásokban egyetért Révai és Lukács megállapításaival, de több lényeges ponton árnyaló és magyarázó kiegészítéseket tesz. Révai és Lukács első-sorban ideológiai szempontrendszerét a történetiség elvével egészíti ki. Történelmi magyarázatot ad több ellentmondásra, másrészt egyértelműbben világítja meg a mozgalom progresszív szerepét a magyar társadalom fejlődésében. Hangsúlyozza, hogy a népi mozgalom nem volt egységes, genezisének tekintve két jellegzetes különböző szálnak az összefonódása alkotta: az értelmiségi középosztálynak a történelmi formákból kifelé törő ága találkozott itt a parasztságnak csak most jelentkező értel-

miségi-szellemi képviselőivel. Ezt a két ágat a demokratikus törekvések fogták össze. Bizonyos, hogy mindkét ág hozta a maga buktatóit — Erdei ezekre is bőséggel rámutat —, de a szocializmus felé vezető fejlődésvonal szempontjából sokkal fontosabb az, hogy a mozgalomban talált a magyar értelmiségi középosztály a demokratizmus útjára, s a népi irodalomban született meg a parasztság szellemi képviselője, ez pedig a „történelmi kifejezése annak, hogy a parasztság önálló történelmi tényezőként jelentkezik”. Nem kevesebbet jelent ez, mint azt, hogy a népi írói mozgalomban „a magyar társadalom demokratikus fejlődésének leglényegesebb medrei ásódtak ki”, ezért Erdei Ferenc már 1946-ban, Lukács György előadásához fűzött hozzászólásában — rendkívül fontosnak tartja azt, hogy a mozgalom megítélésében ez legyen a fő kritérium. S nem szabad, hogy az egyes írók későbbi nézeteinek bírálata elfedje a mozgalom fő vívmányát. Fontos, hogy az egyes írók, nézetek bírálata „valamiképpen korlátozza magát”, ne lépje túl hatáskörét. Ezért szólt fel — mikor ez a korai előérzete valósággá lett — az 1958-as népi írói vitában ugyanabban a szellemben. Felhívta a figyelmet annak a jelentőségére, hogy a népi írói mozgalomban a parasztság aktív jelentkezését kell értékelni az irodalomban és általában a nemzeti kultúrában, másrészt rámutatott arra, hogy a népi írók legtöbbszörnek komoly munkásmozgalmi kapcsolatai voltak, s hogy ez a kapcsolat mégis kevésbé fejlődött ki, mint természete szerint kellett volna, annak történelmi okai — elsősorban a nemzeti szemlélet sajátos ellentmondásai — voltak. A népi írók közül senki annyi bíráló megjegyzést nem írt le a mozgalomról, az egyes nézetekről, mint Erdei Ferenc, de a mozgalom történelmi érdemének felismerése is benne a legteljesebb, s a leginkább korszerű. Ez a kép az idők folyamán egyre gazdagodott, mert Erdei Ferenc mindig érzékenyen figyelt az értékekre. Mennyit vitázott Veres Péterrel, s mennyit Németh Lászlóval! Ez mégsem gátolta meg abban, hogy a hetvenéves Veres Pétert és Németh Lászlót köszöntve történelmi igazságot is szolgáltatson nekik. Nem a köszöntők nagylelkűségével, hanem az elemzés tárgyilagosságával. Fenntartásait, ellenvéleményeit megőrizve ad elégtételt, s egyben használható gondolatokat a szocializmus mai építése számára. Elismeri, hogy Veres Péternek sok lényegbevágó részletkérdésben volt igaza a falu szocialista átalakulásával kapcsolatban, hogy az „egyéni és közös munka Veres Péter-i ismerete nem nélkülözhető”. Belátja Veres Péter nemzeti gondjainak jogosultságát, maga is fogékonyá válik ezekre. Még több vitája volt az idők folyamán Németh Lászlóval. Gondoljunk a szárszói konferenciára! Mégis: a *Sajkódi esték* megjelenése idején az egész életművet a szocialista fejlődés érdekei szerint ítéli meg, s így lát benne kivételes értéket: az egykori elképzelések „minőségi szocializmus”, „értelmiségi társadalom”, a megvalósulás reménye nélküli időben romantikus illúziók voltak, „ma pedig ugyanezek a gondolatok a történetileg megvalósult szocializmus gazdasági-társadalmi feltételei között megvalósuló törekvésekként válnak élővé”. Egy évtizeddel később konkrét elemzésben tér vissza ehhez a gondolathoz, s a „meghaladott” Németh László-i eszmék előremutató korszerűségét vallja. Sohasem általánosít nagylelkűen és felelőtlenül: szavának éppen a tárgyilagos körültekintés, az igaznak és a tévesnek a szétválasztása, a történelmi és perspektivikus szemlélet, s a „legnagyobb emberi érdekekkel” való feltétlen azonosulás ad hitelt és vonzást.